کەسێتیی و بیری ڕەخنەیی و نەتەوەیی

شاعیری کورد

مەمەنداغای فانی

نووسینی د. کەمال میراودەلی

بەشی شەشەم:

کوردناسیی فانی

لە هۆنراوەیەکدا کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد فانی دەڵێ:

باسی ڕەوشتی میللەتم، ئیشمە، خوومە، عادەتم
هەر ئەمەیە حیکایەتم، هەر ئەمەیە شیعاری من

لە کۆتایی هۆنراوەی (ناڵەی شێرانی برسی) شدا دەڵێ:

خامەیی حەق بێژی من خالۆ زمانی میللەتە
داستاننووسێکی بێ فێڵی ژیانی میللەتە

ئەم چەند دێڕە هۆنراوە ڕاستی پەیامی مێژوویی ژیانی فانی ڕووندەکەنەوە.وەك ئەرکێکی پێغەمبەرایەتی، یان قەدەرێکی تراژیدیایی ئەوە بە فانی بڕاوە لە گەلەکەی بۆ لەحزەیەکیش دانەبڕێ , لەگەڵ هەموو دەرد و داوا و ژان و تێشکانێکیاندا بژی. شارەزایی ڕەوشت و خوویان بێ، بەچاوی زانین سەرنجیان بدا ئەوسا خامەکەی بکاتە داستاننووسێکی بێ فێڵی ژیانیان، ئاوێنەی مایکرۆسکۆبی بخاتە بەر دەمیان و وێنەی خۆیان وەکو و هەن و وەکو و دەشێ ببن نیشان بدات و بەراوردی جیهانی سەردەمییان بخاتە بەر هۆش و دڵ.

دەڵێم بیلێم و ناوێرم

ئەم هۆنراوەیەی فانی لە سییەکاندا نووسراوە و لە سەرەتای چلەکاندا پێیداچۆتەوە. بەڵام یەکێکە لە یەکەمین هۆنراوەکانی سەرەتای شاعیرێتی. بە زمانێکی سادە و ڕەوان و کێشی کوردی خۆماڵی هەشت بڕگەیی نووسراوە.. دوای هەرسێ دێرە شیعرێکی هەشت بڕگەیی سەروادار, لە دێڕی چوارەمدا ڕستەی ((دەڵێم بیلێم و ناوێرم)) دووبارە کراوەتەوە.. ئەم دووپاتەیە خۆی زیاتر سەرنجی خوێنەر بۆ ناوەرۆکەکە و مەترسی ئاشکراکردنی پەیامەکەی ڕادەکێشێ.

لەو هۆنراوەیەدا فانی زیاتر نەکارەکانی((نێگەتیڤەکانی)) کۆمەڵی کوردەواری باس دەکا، تێیدا ژیاوە و لەوە زیاتر چاکەی بەدی نەکردووە.

فانی هەر لـە سـەرەتای دەستنیـشان کردنـی (دەردەکانی کۆمـەڵ) دوە, وەك پزیـشکێکی دڵسۆز یـان بـاوکێکی میهرەبـان و نیگـەران بـۆ خەسـتەیی کوشـندەی کـوڕ و کـچەکەی، (نـەزانیی، بـێ سـەوادیی، نەخوێندەواریی) وەك دەردی کوشندەی کۆمەڵ دەست نیشان دەکا :

بێسەوادیی : ماکە، گەرایە, میکرۆبخانەیە، سەرەتانە

هـەموو دەردەکـانی دیکـەی کوشـندە لـە نەزانینـەوە سـەرهەڵدەدەن : دواکـەوتن، دووبـەرەکی، خۆخۆریی..هتد.

فانی لە (دەڵێم بیلێم و ناوێرم) و کۆمەڵە هۆنراوەیـەکی دوای ئـەوە, کـە هـەموو نـاواخنی (تیمـی) نەزانیی و بێسەوادییان هەیە،جەخت لەسەر ئـەوە دەکات کـە ئـەو دەردی نەزانییـە تـەواوی کۆمـەڵگای کوردەواری گرتۆتەوە بە هـەموو چین و توێـژ و دەسـتەیەکیەوە، کردوویـەتی بـە کۆمـەڵێکی نەخۆشی داوەشاوی خۆکوژ، کۆمەڵێ کە هیچ کۆ بەند و یاسا و ڕێو شوێنێکی شارستانی و ڕۆشنبیرانەی تێدا نییە و دوورە لە هەموو بەها و ڕەوشتێکی چاکە خوازیی گشتی و بەرژەوەندی گەل و نیـشتمان ..بۆیـە فـانی دەست ناپارێزێ و هیچ گرۆ و دەستەیەکی کۆمەڵ لە ڕەخنە کۆمەڵایەتییەکەی بەدەر ناکا:

قسێکم دێتە سەر زاری　　　دەڵێم بیلێم و ناوێرم
لە باسی کورد و کرداری　　　دەڵێم بیلێم و ناوێرم

دز و جەردە و ریا کارن　　　نەزان و گێژ و بێ عارن
لەگەڵ یەکتر دەڵێی مارن　　　دەڵێم بیلێم و ناوێرم

ئەوەی ئێستاکە زۆردارە　　　خەریکی جەور و ئازارە
ئەوەی بێ زۆرە غەمبارە　　　دەڵێم بیلێم و ناوێرم

ئەگەر ئاغایە بەدکارە　　　ئەگەر کوێخایە مەککارە
ئەگەر مسکێنە بێ عارە　　　دەڵێم بیلێم و ناوێرم

دوو سەد خەرمانی میللییەت　　　بەیەك جۆ ناکڕێ میللەت
وەفا ڕۆیی , نەما غیرەت　　　دەڵێم بیلێم و ناوێرم

ئەوەی فانی وینەی دەکا (داوەشـانی کۆمەڵایەتییـە)، لێکهەڵوەشـانی بـەها و ڕەوشـتە، سـەروەریی نەزانی و درۆزنیی و ریـا کارییە، نەبوونی هەستی نەتەوایەتی و پەرۆشی میللیـیە.

دیـارە دەشـێ فـانی لەبـەر ئایـدیالی بـەرزی نەتـەوەخوازیی و چـاکەخوازیی و خـەونی کۆمـەڵگای شارستانی بەنیزام و ڕرناکبیر، زیاتر لایەنە نەکارەکانی ژیانی کوردی نیشان دابنز بـەڵام بـیری فانی لـە ناخ و ڕاستەقینەیی ژیانی کۆمەڵەوە هەڵقووڵاوە و وەسف کردنی خۆی بە ((داستان نووسێکی بـێ فێڵـی ژیانی میللەت)) تەواو لە جێی خۆیدایە. وەك لە دواتـردا پـتر شـی دەکەینـەوە فـانی (کۆمـەڵی نـەزان) وەك کۆمەڵێ کە بە ژیانی ئاژەڵی ڕاهاتووە و ڕازییە، سەیر دەکا و دەیـەوێ بەیـەك زەبـری کوشـندە لـە نەزانیی دان, گەلەکەی پۆتێنشیاڵی مەزنی بەهرە و توانا و جوانەمەردیی و زانایی خۆی بـەدی بێنـێ و بگاتە ڕیزی گەلانی پێشکەوتووی سەردەم.

کۆمەڵگای کوردەواری: نموونەی مەرگە

هۆنراوەی بەسەرهاتی (مەرگە لە ژێر حوکمی دەربەگدا) شارەزایی فانی لە شێوەی ژیان و کار و رەنج و کێشە و خەون و خولیای هەموو دەستە و گرۆهی خەڵکی کورد نیشان دەدا، لە ئاغا و کوێخاوە، تا بازرگان و مەلا و شێخ، تا پینەچی و ئاشەوان و دارتاش و مسگەر و باخەوان و جۆلاّ و ئاسنگەر و کرێکار و شوان. (سەیرە لە پەنجاکاندا هەموو ئەم پیشە زانانە لە گوندێکی وەك مەرگە هەبوون، ئێستاش دوای سێزدە ساڵ حوكمی كورد خۆی و بلیۆنەها دۆلار، بڕۆ سەیری حاڵی مەرگە كە)... لەو هۆنراوەیەدا بە سۆز و پەرۆش و پێزانینەوە خاسێتە چاکەکانی مرۆڤی کورد و کاسبکاری کورد باس دەکا.. زۆر بە سەختی جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە دەوری گەورەی کورد، نا تەواوی گەورەی کورد، کێشەی گەورەی کورد هەر نەزانینەو نەزانیی... ئەگینا کورد گەلێکە خاسێتی نەتەوەیی باشی زۆرن و بە ژیانی سادە رازییە و دەکرێ ئەو خاسێتەچاك و خۆماڵی و سروشتکردانەی کوردەواری ببنە بنەمای کەسێتییەکی نەتەوەیی بەهێز و کۆمەڵێکی رێك وپێك و یەکگرتوو- و سەرکەوتوو .. فانی روو دەکاتە دۆستی گەورەی ((مەلا حەسەن)) ی مەرگە و ئەم بیرانە دەردەبڕێ:

مەلا هەر جەهلە صنددی زیندەگانی
زیانی گیانە بۆ کۆمەڵ نەزانی
لە گێتیدا رەقیبی ئێمە جەهلە
دەنا کوردی قەلەندەر ژینی سەهلە
لیباسی بوزووە، نانیشی جۆیە
کراسی جاوە، پشتێنی پەڕۆیە
لەلایان وەك ئوتێلە ژینی ئەشکەوت
بە تاریکی دەژین نەشبێ ئەگەر نەوت
بە عەییاشی و زیننەت ئاشنا نین
ئەبەد جۆیایی دیز داشەو عەبا نین
نیانە مەیلی ئارایش ئەمانە
دەڵێن ئەسبابی زیننەت بۆ ژنانە
لیباسی رۆژ و شەویان پەشم و جاوە
دەڵێن گورجی و زۆریی بۆ پیاوە
لە گەرمایی چلە و سەرمایی زستان
نیانە باك و قەت نابن هەراسان
کولێرەی ئاردی جۆ نادەن بە بسکیت
بە هێز و سالمن وەك نێرە عیفریت
لە جێی بیرە و شەراب و ویسکی و مەی
لەگەڵ خۆشاوی مێوژ شەو دەکەن نەی
بەڕوو- و گوێز دەخۆن ئەغلەب کە شەو هات
دەڵێن بردوویە نامووسی چوکلیات
گەزۆ و کشمیش و لەتکە و گوێز و هەنجیر
مرەببایانە پێیان شادن و ژیر

نه بەنگین و نه تریاکی و نه مەستن
هەوای نەفسی خۆیان ناپەرستن
له سەختیدا هەیه سەبر و ڕەزایان
نەگریاون لەسەر مەیتی برایان
بەها دوڕن و ڕەشید و پاڵەوانن
بەڵێ کوردن، بەلام گوردی جیهانن
له مەیدانی هەرادا شێری مەستن
به چالاکی پەلی دوژمن دەبەستن
هەموو راوچین و تیرەنداز و ئازان
له رەزما گورگی لاکی هێزی ئەعدان
لەجێی پۆتین له پێیاندایه کاڵه
عەدووی پۆتین له پێیان لا گەماڵه
ئەگەر دوژمن هەزاره کوردەکان شەش
هەزار دەشکێ پەرێشان و موشه و وەش
له مەیدانی هەرادا شێری نێرن
هەموو بێ باکن و چالاك و دلێرن
لەگەڵ تورکا که لێیان بۆته کێشه
له چاویان هەڵچەقیون وەك درێشه
قەلای ئاساری ئاسووری که ورده
ئەوەش زەربەی قوڵنگی قەهری کورده
له بەربێ دەفتەریی یەك یەك سەرەی کورد
لەگەڵ خۆی ناوی خۆی بۆ ژێری گڵ برد
دەنا مەعلوومه عالەم شارەزایه
له مەیدانی هەرا کورد ئەژدیهایه
ئەگەر پەروەده بکرێ میللەتی کورد
قەلاتی زۆری بەدخواهان دەکا ورد
کەریم خان و سەلاحەددین وکاوە
زەمانە ناویان نانێ بەلاوە
دلێر و قانیعن کوردی پەرێشان
نەزانی ماڵی ئێمەی کردووه وێران
له بەر زۆری نەزانی بوونه جانی
هەموو مردووی رەقابەتن و نەزانی
ئەگەر بێت و به زانین ئاشنابن
برنجن ژێر چەپۆکی ماش نابن
بەلام تا وا نەزان و بێ شعوورن
له سەرکەوتن له هیوای چاکه دوورن

دزی و کینه و عەداوەت کارییانە

قسەی شێتانە وردی زارییانە

لە دڵیان دڕکی بەدبەختی رواوە

لە ملیان پەتکی نادانی کراوە

نەسیحەتیان لە بەر گوێ دەنگی زەنگە

بوێژیان لا وەکو قەومی فەرەنگە

وەکو و قاوانی کاوێسە لە لایان

سەدای نالەی رەفیقان و برایان

مەلا هەستە و بە سۆزی دڵ دوعاکە

هەموو شەو روو لە قاپی کوبریا کە

لە بۆ قەومت کە سەر تا سەر زەلیلن

لە پەنجەی دێوی جەهلا جوملە دیلن.

ئەم هۆنراوە (هاوتایی) بیری فانی دەربارەی کۆمەڵگای کوردەواری دەردەخا..فانی (دلێری و قانیعی) واتە ئازایی و جەسووری و رازی بوون بە شێوەیەکی ژیانی سادە و خۆماڵی خۆی, بە دوو خاسێتی سەرەکی کۆمەڵگای کورد دادەنێ. وەك کەسێتییش کورد کە پەروەردەی هەبێ دەکرێ ببێتە هێزێکی گەورەی ئازادی و پێشکەوتن و قەڵای ستەمگەران و ورد و خاش بکا وەك چۆن قەڵای ستەمی ئاسووریان تەخت کرد. گەر بەزانین ئاشنا بن کورد (برنجن ژێر چەپۆکی ماش نابن). بەڵام نەزانیی بۆتە(دڕکی بەدبەختیی) لە دڵیان رواوە و بۆتە (پەتکی نادانیی) لە ملیان کراوە.

(نەزانی) کلیلی لێکدانەوەی ستراکتووریی کورد و کۆمەڵگای کورد

کەوایە (نەزانیی) لای فانی چەمکێکی گشتگرە کە کلیلی کردنەوەی مەتەڵی دواکەوتوویی کورد و کەسێتیی خۆکوژی ئەو بە دەستەوە دەدا.

(نەزانی) بە مانا گشتییە فراوانەکەی و فەزا زانگەییەکەی (مەعریفییەکەی) . لە سەر ئەم چەمکە یا بیرۆکە بنەماییە فانی کۆمەڵە بیرێکی دژ هەڵدەچنێ کە سیمای کۆمەڵگای کوردی و کەسێتی ومرۆڤی کورد پێناسە دەکەن.

نەخوێندەواری – خوێندەواری

بێ سەوادی – رۆشنبیری

مەکتەب – تەکیە و خانەقا

راستی – ریا

پاکی – ناپاکی

رەنجدان - مشەخۆری

زانینی نرخی کات – کات کوشتن و بە فیڕۆدان

ئازایی – ترسنۆکی

خۆبەخت کردن – خۆفرۆشتن

نیشتمانپەرستی – نیشتمانفرۆشی

پێشمەرگەی راست – جاش و جاسووس

خزمەتكاری گەل – بەرتیل خۆرو گەندەڵ

پێشكەوتن- دواكەوتن

ئازادیی – ژێر دەستەیی

ژیانی سەردەم – ژیانی سەرەتایی و وەحشیەت

یەكگرتن – ناكۆكیی و خۆ خۆریی

سەركردەی رێبەر نموونە- سەركردەی خۆپەرست و خۆ فرۆش

دەتوانین زۆر دژە بیر و دژە مانای دیكە كە درێژبوونەوە و پەل و پۆی رەگی (نەزانی) ن لە هۆنراوەكانی فانی دەستنیشان بكەین.

بۆیە فانی لەگەڵ خۆشەویستی و پەرۆشی بێپایانی بۆ نەتەوەكەی بە ئەركی ویژدانی و نەتەوەیی و رووناكبیری خۆی دەزانێ كە حەقیقەتی كەسێتی مرۆڤی كورد لە روانگەی راستی نەزانیی و بێسەوادیی و دواكەوتوویی زانستیی و رووناكبیریی كوردەوە شی بكاتەوە و بینرخێنێ و بیخاتە روو.

كورد كێیە

بە سادەیی كورد لای فانی مرۆڤێكی ئازایە، دلێرە، قەناعەتكارە، سادەیە، توانست و بەهرەیەكی گەورەی هەیە بۆ پێشكەوتنی بێ سنوور...بەڵام لەبەرئەوەی بە نەزانیی ماوەتەوە و دواكەوتووە، بۆشە، خۆخۆرە، لاف و گەزافی نەزانانەی زۆرە بەڵام كار و كردەوە و بەرهەمی راستەقینەی كەمە.. نرخی كات نازانێ، بیر و بەرنامەی بۆ ژیان نییە، لە گۆڕانەكانی دەوروبەری و سەردەمی بە ئاگا نییەز زوو فریو دەخوا. زۆر جار دەبێتە قوربانی كارەساتەكان یان دار دەستی بێگانە و خاوەن دەسەڵاتەكان .

سەركردەكانی بەزۆری مێشك پووت و خۆپەرستن و بێ بیر و پرۆژەی نەتەوەیین. لەبەرئەوەی نەزانە كورد قەدر و نرخی گەورە رووناكبیرانی پێشەوای وەك حاجی قادر و خانی نازانێ, گوێ بۆ ئامۆژگاری و پەندی چاك راناگرێ، سوورە لەسەر هەڵە و رێبازی خۆكوژانەی خۆی.. بەڵام پرۆگرامێكی رۆشنبیركردن و هۆشیاركردنەوە دەشێ بە زوویی هەموو ئەم خاسێتانە بەراوەژوو كاتەوە و كورد بگەیەنێتە ئاستێك لە سەرووی گەلانی دیكەوە بێ.